

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.3-369

DOI <https://doi.org/10.32838/1606-3716/2019.3/11>

Скоробагатько А.В.

Національний університет «Одеська морська академія»

ГЕНЕЗА ЄДНОСТІ ТА ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ У ВІТЧИЗНЯНІЙ НАУЦІ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Статтю присвячено аналізу становлення, розвитку та сучасного стану теоретичної думки єдності та диференціації в галузевій науці права соціального забезпечення. Зроблено висновок, що у взаємодії єдності та диференціації як важливих елементів правового регулювання пенсійних відносин можливе досягнення оптимальних результатів. Визначено, що єдність правового регулювання не виключає, а навпаки, передбачає диференціацію. Результат взаємодії єдності та диференціації досягається застосуванням як загальних правових норм, в яких виражається єдність, так і спеціальних правових норм, котрі закріплюють диференціацію.

Ключові слова: право соціального забезпечення, єдність, диференціація, правове регулювання.

Постановка проблеми. Варто відзначити той факт, що право соціального забезпечення як галузь права пройшло тривалий період свого становлення. Воно формувалася спочатку в межах науки поліцейського (адміністративного) права і науки цивільного права, а пізніше – в умовах капіталістичної формації з впровадженням страхування робітників – у межах науки трудового права. Становлення нової галузі відображало собою поступовий, складний і багаторівневий процес, на який впливала значна кількість різноманітних факторів [14, с. 3–8].

У нових соціально-економічних умовах господарювання, в період створення нової системи права України та формування сучасної системи пенсійного забезпечення перед наукою права соціального забезпечення постала низка загальних теоретичних проблем, пов'язаних із визначенням шляхів подальшого вдосконалення законодавства з пенсійного забезпечення, а також визначення ефективних методів його застосування. Одним з актуальних питань, що становить як теоретичний, так і практичний інтерес, і яке потребує додаткового вивчення, є проблема взаємодії єдності та диференціації в правовому регулюванні пенсійних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідження наукових праць періоду незалежності України підтверджує, що серед сучасних публікацій є немало робіт, присвячених вивченню різних аспектів соціальної сфери. Серед науковців, які досліджували проблеми правового регулювання пенсійного забезпечення, можна назвати: В.Я. Бурака, Т.З. Гарасиміва, В.В. Жернакова, М.І. Іншина, Т.В. Кравчук, Н.П. Коробенко, І.В. Оклей, П.Д. Пилипенка, С.М. Синчук, Г.В. Татаренко, Н.М. Хуторян, А.А. Ширант, М.М. Шумила, О.М. Ярошенка та ін. У значній більшості досліджень увага цих відомих вітчизняних учених зосереджувалася на правовому регулюванні соціально-трудова відносин та висвітленні їхніх суттєвих ознак. Ці вчені у своїх працях також, у тій чи іншій мірі, розглядали проблеми єдності та диференціації правового регулювання як трудових відносин, так і відносин у праві соціального забезпечення.

Більш глибоко питання єдності та диференціації в галузевій науці права соціального забезпечення висвітлені в наукових працях Н.Б. Болотіної, І.Л. Бомбергера, Т.В. Колеснік-Омельченко, С.М. Прилипка, І.М. Сироти, Б.І. Сташківа.

Аналізу взаємодії єдності і диференціації в пенсійному забезпеченні присвячена й низка праць автора цієї статті [21, с. 43–48; 22, с. 433–437]. Проте дотепер ще не здійснено належного аналізу генези єдності та диференціації у вітчизняній науці права соціального забезпечення.

Постановка завдання. Метою даної статті є аналіз наукових позицій дослідників щодо розуміння ними правових явищ єдності та диференціації у праві соціального забезпечення, визначення впливу цих категорій на подальше реформування пенсійної системи в Україні. Доцільність дослідження зумовлюється й тим, що ці правові категорії безперервно супроводжують історію розвитку законодавства про пенсійне забезпечення.

Виклад основного матеріалу дослідження. У наукових публікаціях сучасними вченими висловлюються думки, що єдність та диференціація законодавства за регулювання правових відносин взаємодіють і, як правило, знаходяться в діалектичному зв'язку (така позиція є домінуючою), проте зустрічаються й відмінні точки зору щодо правової сутності цих дефініцій. Є автори, які вважають їх особливістю методу правового регулювання [5, с. 15–23]. Інші вчені вважають, що диференціація – це принцип правового регулювання трудових відносин, відповідно, й відносин соціального забезпечення [7, с. 122–123; 15, с. 32–33; 25, с. 25]. Болгарська вчена професор К.І. Средкова відзначає, що єдність і диференціація – загальна характеристика й принцип законодавства у відносинах у сфері праці й відносинах із соціального страхування [23, с. 434]. У контексті висловлених точок зору досить конструктивним видається твердження О.Т. Панасюка, що єдність та диференціація правового регулювання є однією з вагомих особливостей трудового права і права соціального забезпечення [17, с. 126].

У другій половині ХХ століття право соціального забезпечення виокремилось у самостійну галузь права. У радянський період у теорії галузевої науки права соціального забезпечення вченими постійно вказувалося на наявність, а в більшості досліджень і на нерозривність єдності й диференціації в регулюванні пенсійних відносин. Відзначаючи постійну тенденцію до закріплення єдності в правовому регулюванні відносин із соціального забезпечення, водночас достатньо широко в їх регулюванні застосовувалася диференціація. Диференційовані норми дозволяли коригувати особисту міру споживання з урахуванням таких критеріїв, як: вік, стать, сімейний та майновий стан особи, стан її здоров'я, умови праці та ряд

інших факторів, і забезпечували більш справедливе забезпечення, у порівнянні з тим, якби диференціація взагалі була відсутньою.

Одним із перших серед українських учених питання єдності і диференціації в пенсійному забезпеченні досліджував професор І.М. Сирота, який також першим визначив головну мету диференціації в соціальному забезпеченні [19, с. 70] та сформулював визначення диференціації в пенсійному забезпеченні [18, с. 248]. Варто також відзначити, що цей дослідник запропонував свою систему галузевих принципів права соціального забезпечення, серед яких чільне місце займає принцип диференціації (різниці) умов і норм соціального забезпечення залежно від характеру і продовження трудової діяльності, рівня заробітної плати й розмірів страхових внесків працівників [20, с. 72]. Раніше, в Курсі лекцій «Право пенсійного забезпечення в Україні», визначаючи принципи пенсійного права, одним із принципів учений визначив принцип диференціації умов і норм пенсійного забезпечення [18, с. 47].

Необхідно вказати, що й інші дослідники теоретичних проблем галузі права соціального забезпечення нерідко визначали єдність і диференціацію як галузевий принцип. Такий підхід ми знаходимо в працях Т.З. Гарасиміва [4, с. 146], А.А. Ширант. Так, А.А. Ширант, досліджуючи принципи пенсійного забезпечення – основного інституту права соціального забезпечення, з-поміж інших принципів виділяє й такий принцип, як збалансованість єдності та диференціації підстав та умов під час визначення рівня грошового забезпечення пенсіонерів [28, с. 192].

Питання єдності й диференціації в пенсійному забезпеченні також досліджував М.Д. Бойко. З-поміж принципів пенсійного права науковець визначив принцип диференціації умов і норм пенсійного забезпечення [1, с. 9]. Необхідно відзначити, що вчений визначив і всебічно охарактеризував критерії диференціації, що застосовуються у пенсійному забезпеченні [2, с. 56–57]. На застосуванні різних критеріїв диференціації, за якими здійснюється спеціальне правове регулювання пенсійних відносин, акцентувала увагу й авторитетна вітчизняна вчена Н.Б. Болотіна [3, с. 133].

Проблеми єдності й диференціації у пенсійному забезпеченні стали предметом дослідження Т.В. Колеснік-Омельченко [10, с. 487–492]. Вчена відстоює точку зору, що вплив цих правових категорій на регулювання пенсійних відносин визначається тим, що вони взаємопов'язані та взаємозумовлені, оскільки, як вважає вчена, характерною

ознакою пенсійного забезпечення є його єдність, що не виключає диференціації у правовому регулюванні пенсійного забезпечення окремих категорій пенсіонерів. Подібна позиція висловлюється І.В. Зіноватною та Т.З. Гарасимівим. Вчений Т.З. Гарасимів указує на необхідність єдності умов та обсягу соціального забезпечення, але водночас не виключає існування в праві соціального забезпечення диференціації, оскільки вона, на його думку, дозволяє корегувати індивідуальний коефіцієнт споживання окремими особами коштів соціальних страхових фондів з урахуванням об'єктивних чинників та сприяє забезпеченню справедливого характеру державної системи соціального забезпечення України» [4, с. 108]. У свою чергу І.В. Зіноватна, відзначаючи єдність основних принципів правового регулювання пенсійних відносин і загальних норм права, не виключає диференціації, тобто відмінностей і багатоманітності засобів правової регламентації відносин із матеріального забезпечення деяких категорій пенсіонерів [8, с. 134]. Таким чином, ці дослідники доводять наявність у пенсійному забезпеченні нерозривного зв'язку двох категорій – диференціації та єдності. Правове регулювання пенсійних правовідносин характеризується саме таким зв'язком цих категорій.

Співвідношенню єдності та диференціації в пенсійному забезпеченні присвячені ряд робіт К.В. Федчишиної [26, с. 25–28]. У своїх дослідженнях вчена дійшла висновку, що в науці права соціального забезпечення склалися два підходи до визначення єдності й диференціації у вказаній галузі права: перший характеризує їх лише як одну з рис методу правового регулювання відносин соціального забезпечення, другий – визнання єдності та диференціації одночасно з цим і принципом права соціального забезпечення [27, с. 334]. На нашу думку, К.В. Федчишина зробила вірний висновок, адже категорії «єдність» і «диференціація», під час регулювання відносин у праві соціального забезпечення взагалі та в пенсійному забезпеченні зокрема, виступають одночасно і як принцип, і як характерна риса методу вказаної галузі права.

Важливий аспект, на якому під час аналізу єдності та диференціації акцентують увагу вітчизняні вчені, – це наявність невинуватеної диференціації у пенсійному забезпеченні. Неодноразово висвітлюючи питання диференціації в пенсійній сфері, М.М. Шумило вірно критикував ті законодавчі норми, що закріплювали невинуватену диференціацію, що позбавлена об'єктивних

підстав [29, с. 29]. На неприпустимість дискримінації в пенсійному забезпеченні вказує і В.В. Жернаков [6, с. 22]. Відзначаючи необхідність диференційованого регулювання правових відносин, Б.І. Сташків аргументовано відстоює точку зору, що диференціація у пенсійному забезпеченні повинна мати певні межі [24, с. 135]. Таке розуміння вченими значення диференціації в цій сфері (а саме наявність у пенсійному законодавстві обґрунтованої і справедливої диференціації) заслуговує всебічної підтримки.

Як важливу подію в житті наукової спільноти України слід відзначити проведення 28 листопада 2014 р. в м. Харкові, на базі Харківського національного університету внутрішніх справ Всеукраїнської науково-практичної конференції на тему: «Єдність і диференціація трудового права та права соціального забезпечення». Напрацювання вчених, (тези В.Л. Костюка, В.П. Мельника і С.В. Панасюк, П.М. Корневої) сприяли розумінню ролі єдності та диференціації в сучасних умовах, впливу цих правових категорій як на розвиток теоретичних питань галузевої науки, так і на значення їх у реформуванні пенсійного законодавства.

Зокрема, В.Л. Костюк акцентував увагу на тому, що сучасна система принципів права соціального забезпечення має відповідати певним критеріям, до яких учений відносить і такий критерій, як посилення єдності й диференціації правового регулювання соціального забезпечення [13, с. 218].

В.П. Мельник, С.В. Панасюк сформулювали визначення єдності та диференціації у праві соціального забезпечення. Під єдністю вони розуміють загальне спрямування права соціального забезпечення на основі врахування однакових підходів до правового забезпечення його інститутів та норм. Єдність відображають конституційні засади розвитку права соціального забезпечення. Саме в ній криється єдина соціальна сутність права соціального забезпечення [16, с. 225–226]. На думку цих вчених, диференціація у праві соціального забезпечення – це спрямування соціального забезпечення на основі врахування особливостей, змісту (обсягу) підтримки (допомоги) окремим категоріям осіб. Особливе значення має врахування диференціації у правовому регулюванні соціального захисту інвалідів, з огляду на групу інвалідності, нозологію, специфіку реабілітації та інші критерії [26, с. 226].

Дещо в іншому ракурсі роль єдності та диференціації у праві соціального забезпечення визначав П.М. Корнева. Вчена розглядає ці правові

категорії через призму принципу справедливості у праві соціального забезпечення [11, с. 252–254] та робить висновок, що в пенсійному забезпеченні принцип справедливості має тісний зв'язок із принципом єдності й диференціації правового регулювання пенсійних правовідносин [12, с. 11]. Ми цілком підтримуємо таку думку, оскільки вважаємо, що правове регулювання пенсійних відносин має базуватися на принципі справедливості.

Висновки. У проаналізованих працях ми знаходимо подібне розуміння вченими ролі взаємодії єдності й диференціації в регулюванні пенсійних відносин, яке зводиться до того, що ефективне регулювання цих відносин можливе тільки в їх взаємодії. Позаяк, як вірно наголошує І.В. Зіноватна, правове регулювання пенсійних правовідносин характеризується нерозривним зв'язком двох його сторін – диференціації та єдності [8, с. 134].

Отже, з урахуванням висловлених вище думок українських науковців можна дійти висновку, що саме у взаємодії єдності й диференціації як важливих елементів правового регулювання і можливе досягнення оптимального регулювання соціальних відносин, адже єдність правового регулювання не виключає, а навпаки, передбачає диференціацію. Мета досягається застосуванням як загальних правових норм, в яких виражається єдність, так і спеціальних правових норм, які закріплюють диференціацію, враховуючи специфіку окремих суб'єктів суспільних відносин, і, як наслідок, отримуємо досягнення більш дієвого й результативного використання кожної з досліджуваних правових категорій.

Врахування вищевикладених аспектів, на наш погляд, сприятиме покращенню пенсійного забезпечення громадян України та вдосконаленню чинного пенсійного законодавства.

Список літератури:

1. Бойко М.Д. Право пенсійного забезпечення в Україні : навч. посіб. 2-ге вид., переробл. і доп. Київ : Атіка, 2006. 356 с.
2. Бойко М.Д. Право соціального забезпечення України : навч. посіб. Київ : Олан. 2004. 311 с.
3. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту України : навч. посіб. Київ : Знання, 2005. 615 с.
4. Гарасимів Т.З. Принципи права соціального забезпечення України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 Львів, 2001. 158 с.
5. Гусов К.Н., Толкунова В.Н. Трудовое право России. Москва, 2001. 311 с.
6. Жернаков В.В. Диференціація пенсійного забезпечення та перспективи законодавчого регулювання соціальної політики в Україні. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України*: наук.-прак. зб. Київ : Курс, 2006. № 4 (37). С. 20–27.
7. Захаров М.Л., Тучкова Э.Г. Право социального обеспечения России. 4-е изд. Москва, 2005. С. 122–123.
8. Зіноватна І.В. Принцип єдності та диференціації правового регулювання пенсійних відносин. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2014. № 29. С. 132–138.
9. Кобзева С.И. Право социального обеспечения России. 4-е изд. ; под ред. К.Н. Гусова. Москва. 2007. 635 с.
10. Колеснік-Омельченко Т.В. Співвідношення єдності та диференціації в законодавстві про пенсійне забезпечення. *Форум права*. 2010. № 4. С. 487–492. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/FP/2010-4/10ktvppz.pdf>
11. Корнева П.М. Принцип справедливості у праві соціального забезпечення крізь призму єдності і диференціації. *Єдність і диференціація трудового права та права соціального забезпечення* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 листопада 2014 р.) ; за заг. ред. К.Ю. Мельника. Харків : ХНУВС, 2014. С. 252–254.
12. Корнева П.М. Принцип справедливості у праві соціального забезпечення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2017. 20 с.
13. Костюк В.Л. Принципи права соціального забезпечення: проблеми та перспективи. *Єдність і диференціація трудового права та права соціального забезпечення* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 листопада 2014 р.) ; за заг. ред. К.Ю. Мельника. Харків : ХНУВС, 2014. С. 216–218.
14. Лушникова М.В., Лушников А.М. Истоки науки права социального обеспечения в России: историографический обзор. *Правовое регулирование социальной защиты населения: проблемы теории, истории и практики*. Омск, 2003. 448 с.
15. Мачульская Е.Е. Право социального обеспечения : учебное пособие для ВУЗов. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Книжный мир, 1998. 240 с.
16. Мельник В.П., Панасюк С.В. Принцип єдності і диференціації у праві соціального забезпечення: проблеми та напрями реалізації. *Єдність і диференціація трудового права та права соціального забезпе-*

чення : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 листопада 2014 р.) ; за заг. ред. К.Ю. Мельника. Харків : ХНУВС, 2014. С. 224–226.

17. Панасюк О.Т. Єдність та диференціація як проблема співвідношення трудового права та права соціального забезпечення. *Єдність і диференціація трудового права та права соціального забезпечення* : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 листоп. 2014р.) ; за заг. ред. К.Ю. Мельника. Харків : ХНУВС, 2014. С. 126–132.

18. Сирота І.М. Право пенсійного забезпечення в Україні. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 288 с.

19. Сирота І.М. Право соціального забезпечення в Україні : підручник. Харків : «Одіссей», 2001. 384 с.

20. Сирота І.М. Право соціального забезпечення в Україні : підручник, перероб. та доп. Харків : «Одіссей», 2007. 408 с.

21. Скоробагатко А.В. Дифференциация правового регулирования пенсионных отношений с учетом вредных и тяжелых условий труда. *Социальное и пенсионное право*. 2013. № 3. С. 43–48.

22. Скоробагатко А.В. Про деякі аспекти диференціації правового регулювання пенсійного забезпечення. *Розвиток законодавства про працю і соціальне забезпечення: здобутки і проблеми* : тези доп. та наук. повідомл. учасн. IV міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 5-6 жовт. 2012 р.) ; НУ «Юридична академія України ім. Я. Мудрого». Харків : Право, 2012. С. 433–437.

23. Средкова К.И. Дифференциация правового регулирования трудовых отношений и отношений социального страхования в Болгарии. Проблемы дифференциации в правовом регулировании отношений в сфере труда и социального обеспечения : материалы V межд. науч.-практ. конф. ; под ред. К.Н. Гусова. Москва : Проспект, 2009. С. 433–442.

24. Сташків Б.І. Теорія права соціального забезпечення : навч. посібник. Київ : Т-во «Знання», 2005. 405 с. (Вища освіта ХХІ століття).

25. Тучкова Э.Г. Право социального обеспечения. Практикум, нормативные акты, образцы документов ; под ред. Э.Г. Тучковой. Москва, 1997. 553 с.

26. Федчишина К.В. Співвідношення єдності і диференціації в пенсійному забезпеченні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 3. Том 2. С. 25–28.

27. Федчишина К.В. До визначення єдності і диференціації у праві соціального забезпечення. Актуальні проблеми юридичної науки на шляху сучасної розбудови держави і суспільства : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 5-7 червня 2014 р.) ; ред. кол.: В.С. Венедіктов, А.М. Куліш, М.М. Бурбика ; за ред.: В.С. Венедіктова, А.М. Куліша. Суми : СумДУ, 2014. С. 330–334.

28. Ширант А.А. Принципи пенсійного забезпечення : монографія. Київ : ДІА, 2012. 192 с.

29. Шумило М.М. Пенсійна реформа 2011 року: критичний аналіз. *Судова практика*. 2012. № 6. С. 24–32.

ГЕНЕЗИС ЕДИНСТВА И ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ НАУКЕ ПРАВА СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ

Статья посвящена анализу становления, развития и современному состоянию теоретической мысли единства и дифференциации в отраслевой науке права социального обеспечения. Сделан вывод, что во взаимодействии единства и дифференциации как важных элементов правового регулирования пенсионных отношений возможно достижение оптимальных результатов. Определено, что единство правового регулирования не исключает, а напротив, предполагает дифференциацию. Результат взаимодействия единства и дифференциации достигается как применением общих правовых норм, в которых выражается единство, так и специальных правовых норм, которые закрепляют дифференциацию.

Ключевые слова: право социального обеспечения, единство, дифференциация, правовое регулирование.

THE GENESIS OF UNITY AND DIFFERENTIATION IN THE DOMESTIC SCIENCE OF SOCIAL LAW

The subject of the article is the analysis of the formation, development and the current state of theoretical thought of unity and differentiation in the branch science of social security law. It is concluded that with the interaction of unity and differentiation it becomes possible to achieve optimal results such as important elements of pension relations. It is determined that the unity of legal regulation does not exclude, but, otherwise, includes differentiation. The result of the interaction of unity and differentiation are achieved both by the application of general legal rules, which express unity, and special legal rules, which establish differentiation.

Key words: social security law, unity, differentiation, legal regulation.